

УДК 377.4

ГРИГОРІЙ БІЛЯНІН

Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ БІЛЬШОВИЗМУ ТА ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1917-1941 РОКИ)

У статті досліджено стан підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в Україні у період становлення більшовизму та довоєнний період (1917-1941 роки). Розкриті форми, зміст, тривалість та частота курсів підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів у досліджуваному періоді.

***Ключові слова:** курси підвищення кваліфікації, керівні й педагогічні кадри, програма курсів, форма і зміст.*

Постановка проблеми. Одним із найважливіших напрямів державної політики України є освіта, оскільки саме на неї покладені завдання з формування та розвитку людського потенціалу країни, примноження інтелектуального ресурсу нації, створення умов для духовного самоствердження особистості. Причому рівень професійної підготовки керівних і педагогічних кадрів закладів освіти, і, зокрема, рівень функціональної компетентності керівних кадрів, завжди був і залишається визначальним у забезпеченні ефективності її функціонування.

У пошуках оптимальних рішень означеної проблеми доцільно провести ретроспективний аналіз розвитку системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Історія становлення системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти висвітлюється у працях С. Крисюка [3], А. Кузьмінського, Ф. Левітаса [4], В. Майбороди, В. Маслова, Н. Протасової, С. Сірополка [8], П. Худоминського [9] та інших.

Проте проблема підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в Україні у період становлення більшовизму та довоєнний період (1917-1941 роки) висвітлена недостатньо.

Мета дослідження – висвітлити стан підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти в Україні у період становлення більшовизму та довоєнний період (1917-1941 роки).

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська історія 1917-1919 рр. характеризується великими і частими змінами в суспільно-політичному житті, які позначилися і на розвитку освіти. Початком цих змін було повалення самодержавства у Росії під час лютневої революції 1917 р. Створена у Києві Центральна Рада вже 25 лютого закликала український народ до боротьби за вільну Україну. Розпочався широкий народний рух, який набрав національного забарвлення. Українське суспільство взялося, передусім, за відродження національної культури, рідної мови і школи. Відповідно зростала необхідність не лише у професійно підготовлених, але й національно свідомих педагогічних кадрах. Тому перед Відділом підготовки учителів було поставлено два завдання: дати новій школі нового вчителя та забезпечити заклади освіти необхідною кількістю кваліфікованих педагогів. Незважаючи на складні економічні та політичні умови, впродовж 1917-1919 років усі органи влади – Центральна Рада, Гетьманат Скоропадського та Директорія УНР зуміли організувати майже 100% підвищення кваліфікації всіх учителів українських шкіл та шкіл національних меншин, зокрема польських та єврейських [1].

Остаточно радянська влада в Україні закріпилася з грудня 1919 р. Одразу ж перед більшовицькою владою з особливою гостротою постало питання про привернення на свій бік майже стотисячної армії українського учительства, бо влада добре розуміла, що без цього не може бути й мови про прийняття українським народом більшовицької революції. Але українське учительство на селі в більшості своїй вороже поставилося до більшовицької влади [8, с. 772].

Визначаючи школу як головне знаряддя комуністичного виховання молоді, більшовицька влада з особливою енергією взялася за політичне виховання наявних учительських кадрів та за підготовку нового педагогічного персоналу, який був би цілковито перейнятий духом комуністичної партії. З метою політичного виховання того учительства, яке заснувала більшовицька влада в Україні, Народній Комісаріат Освіти організував цілу низку курсів, до програми яких увійшли і відомості з марксістської науки про державу й про диктатуру пролетаріату, з історії соціалізму та історії революційного руху, а також з історії комуністичної партії [8, с. 773].

Але від учителя й вимагається не так спеціальної та загальної освіти, як політичної. С. Сірополко у своїй праці «Історія освіти в Україні» подає витяг з «Комуністичної Освіти», в якому йдеться про те, що: «...Педагог нашої школи мусить бути перш за все політично освічена людина на базі марксо-ленінського світогляду, на основі марксо-ленінської методології. Він повинен знати, крім загальних основ усякого виробництва, ще увесь процес якого-небудь одного виробництва і вміти виконувати хоча би елементарні процеси праці цього виробництва. Він повинен бути активним громадсько-політичним діячем і вміти виконувати певні організаційні функції в установі або в організації. Він повинен бути організатором, консультантом учнів своєї школи, що активно навчаються. Він повинен любити новий лад і бути відданим, він повинен ненавидіти старий лад, вміти з ним боротися та вміти мобілізувати на боротьбу з ним своїх учнів тощо» [8, с. 772-773]. Отже, визначальною стає діяльність вчителя на громадсько-політичному фронті, а чисто педагогічна праця має відійти на другий план.

Відповідно, радянська влада активно включилася у процес формування якісно нового педагогічного колективу. Насамперед закривалися класи дівочих гімназій, дівочі інститути, єпархіальні школи і училища як абсолютно непридатні для підготовки нових кадрів і створювалася єдина трудова школа, яка мала на меті якісно змінити методи і форми роботи вчителів відповідно до нової політичної системи.

Було реформовано учительські семінарії, введено нові предмети: історію соціалізму, соціологію, політичну економію, аграрне питання і підвалини Радянської Конституції разом із загальною теорією права. Запроваджені зміни стосувалися і педагогічних курсів.

Педагогічні курси, у свою чергу, поділялися на чотири категорії [4]:

1) для підготовки вчителів I ступеня єдиної трудової школи;

2) для підготовки вчителів II ступеня єдиної трудової школи;

3) політехнічні курси для підготовки керівників з упровадження трудового принципу в життя школи;

4) курси для прискореної підготовки шкільних інструкторів.

Одним з основних завдань реорганізованих курсів було питання «перепідготовки старого учительства шляхом проведення сотень літніх курсів». Так, на 1919 р. радянська влада планувала організацію більш ніж 200 літніх курсів у чотирьох вищезазначених напрямках.

Не менш важливим для радянської влади виявилось зацікавити населення, викликати у нього довіру до нової школи. І тут велике значення відігравали курси підвищення кваліфікації. Вчитель, озброєний певною інформацією, мав виступати агітатором, його вміння і навички спрямовувалися на задоволення культурно-освітніх та соціально-політичних потреб громадян. Проте в реальному житті виникли труднощі, оскільки гостро відчувався брак керівників, лекторів, інструкторів для ефективної перепідготовки – адже вони мали бути з тих, що «вірять у ідею трудової школи» [6]. Тому пріоритетними стали курси для підготовки саме цих кадрів. Лише потім переходили безпосередньо до вчительських занять.

Аби забезпечити ті вимоги, які поставила перед освітянським загалом нова радянська влада, було суттєво змінено програму 1919 року. На історію праці у зв'язку з історією культури виділялося 10 лекцій, на еволюцію праці – 4, на теорію і практику трудової школи I ступеня (опис плану роботи і методів окремо для міської та сільської школи) – 20 лекцій. По 18 занять виділялося на роботи по ліпленню, ремісництву, роботу на землі і в ліску. 20 лекцій присвячувалися екскурсіям на природу і до майстерень (булочної, м'ясної, овочевої, кравецької, ковальської, каменярської тощо). Велика кількість годин була відведена на практичні екскурсії до так званих соціальних «ячеек» – волості, суду, лікарні, пожежної станції. Загалом запропонований курс мав би тривати понад 110 годин [3].

Нову українську систему освіти більшовики намагалися будувати за російським зразком. Беручи за основу «Положення про єдину трудову школу», що діяло в Радянській Росії, вони прийняли у травні 1919 р. «Положення про єдину трудову школу УРСР». «Положення» передбачало: запровадження безплатного і спільного навчання дітей обох статей з 8-ми років, загальноосвітній і політехнічний характер навчання, заборону релігійного виховання, введення в основу роботи школи продуктивної праці дітей. Заперечувалися перевідні і випускні екзамени, не допускалися домашні завдання учням, поділ на класи замінювався поділом на групи за рівнем підготовленості дітей до певних видів занять, ліквідовувалася 5-бальна система оцінювання знань [8].

У березні 1920 р. було затверджено українську радянську систему освіти, яка діяла з різними доповненнями десять наступних років. В основу даної системи було покладено соціальне виховання, а робота всіх освітніх і виховних закладів будувалася за трудовим принципом (на базі продуктивної праці для виявлення професійних нахилів дітей) і за своїми завданнями та змістом утворювала єдину систему професійної освіти. З погляду наукової педагогіки українська система освіти стояла нижче за російську. Але її існування свідчило про невеликий тиск Москви і про певну незалежність Наркомосу України від

уряду Росії. Розходження в українській і російській системах освіти зберігалися аж до 1930 року [6].

Радянська влада приділяла серйозну увагу проблемам розвитку освіти. Її керівництво добре розуміло, що освіта відіграє надзвичайно важливу роль у розбудові держави. Вся робота Наркомосу здійснювалася під безпосереднім керівництвом більшовицької партії.

Міністерство народної освіти України для підготовки вчителів до роботи в новій школі організує курси трьох типів: а) лекторські; б) для вчителів середніх та вищих початкових шкіл; в) для вчителів нижчих початкових шкіл. Лекторські курси проводилися в університетських містах – Києві, Харкові, Одесі, для вчителів – ще й у Катеринославі та Житомирі [3].

Було видано ряд партійних постанов, які вносили в існуючу систему народної освіти України відчутні зміни, спрямовані на її уніфікацію, причому на російський зразок. Одним із перших державних актів Ради Народних Комісарів УРСР був декрет від 18 лютого 1921 р. «Про навчальну повинність працівників соціального виховання». За цим актом усіх працівників до 40-річного віку зобов'язали пройти перепідготовку на спеціальних шестимісячних курсах для засвоєння обов'язкового мінімуму й політичної грамоти. Усього в 1923 році пройшло перепідготовку майже 50 тис. учителів України шляхом навчання на курсах, з'їздах, конференціях, у гуртках. Робота з політичної підготовки завершувалася перевіркою-обліком політичних знань працівників освіти [10, с. 9].

Крім цього, радянська влада в Україні відновила інститут інспекторів народної освіти, головним завданням яких було стежити за політичною благонадійністю учителів, а саме, «рішуче усувати всі шкідливі чинники на шляху до комунізму». Відповідно до цього завдання інспектора народної освіти ставляться й вимоги до нього: перш за все вимагається від нього «політичної свідомості та переконаного комуністичного світогляду», і вже на другому місці стоїть вимога щодо освітнього цензу та педагогічного стажу. Щоб замаскувати головне завдання інспектури народної освіти, більшовицька влада покладає на інспектуру також виконання інструкторських функцій, себто бути учителем робітників освіти, допомагати їм в організації, налагодженні та удосконаленні педагогічного процесу й цілого життя освітніх установ [8, с. 781].

Проте, разом з позитивними досягненнями, шкільна система зазнала страшних репресій. Вчителів – «ворогів народу – японсько-німецьких шпигунів, троцькістсько-бухаринську та буржуазно-націоналістську наволоч» – звинувачували у шкідництві, саботуванні навчального процесу. На думку Сталіна і його прибічників, саме вчителі були винні у зриві вивчення російської мови і літератури, оскільки на ці предмети виділялося замало годин і на їхнє викладання направлялися не підготовлені вчителі.

Наприкінці 20-х і в 30-ті роки значного поширення набуває заочна педагогічна освіта, яка стає важливою формою перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів. Було створено заочний педагогічний ВНЗ при НКО УРСР (грудень 1927 р.), який у серпні 1928 року перейменовано на Всеукраїнський заочний інститут народної освіти (ВЗІНО). Завданням закладу було підвищення кваліфікації (докваліфікація) всіх учителів до рівня вищої педагогічної освіти. Навчальна робота у ВЗІНО проводилася за програмами педагогічних інститутів. У 1930 році ВЗІНО реорганізовано у Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів (ВПКП), який організував підвищення кваліфікації й перепідготовку вчителів шкіл і працівників дошкільних установ, підготовку нових учительських кадрів [10, с. 11-12].

Значним досягненням радянської системи освіти в досліджуваній період є створення спеціалізованих закладів підвищення кваліфікації педагогічних працівників – інститутів вдосконалення вчителів (ІУВ). Так, 5 лютого 1939 р. відповідно до постанови «Про організацію в системі Наркомату освіти інститутів удосконалення вчителів» № 86 «...для організації системної роботи з вчителями в галузі удосконалення педагогічних наук за фахом й оволодіння марксистсько-ленінською наукою» у Києві та Харкові без відриву від виробництва було створено Інститути удосконалення вчителів. На народний комісаріат освіти до 1 березня 1939 покладалося завдання розробити та опрацювати положення про

інститути удосконалення вчителів, врахувавши досвід роботи подібних інституцій РРФСР [4, с. 13-14].

17 березня 1939 Постановою РНК УСРР № 956 про реорганізацію обласних методичних кабінетів інститути створюються в інших областях України [6].

Початковий етап функціонування ІУВ визначався «Положенням про республіканський, крайовий (обласний) інститут удосконалення вчителів» [7], затвердженим наказом народного комісаріату освіти УРСР від 21 лютого 1939 р. № 1203 та впровадженого в межах підпорядкованих радянській владі з вересня 1939 р. західноукраїнських областей.

Зазначимо, що поряд із інститутом створювалися інші методичні установи. Їхнім завданням визначалося «підвищення кваліфікацій вчителів та ознайомлення їх з новими, радянськими методами навчання» [9]. Загальне керівництво цим процесом здійснювалося народним комісаріатом освіти УРСР. У його постанові від 3 листопада 1939 р. щодо реорганізації системи освіти у Західній Україні, окрім іншого, наголошувалося на необхідності «опрацювати конкретні заходи в справі реорганізації системи народної освіти та політосвітніх установ, залучивши до цієї роботи обласні та центральні методичні кабінети та науково-дослідні установи» [8].

На республіканські Інститути удосконалення вчителів (у РРФСР, УРСР, Узбекистані, Казахстані – центральні) покладалося загальне методичне керівництво перепідготовкою та підвищенням кваліфікації; розробка планів масової перепідготовки та підвищення фаху працівників освіти через систему навчальних закладів, що входили до його складу; створення навчальних матеріалів та допоміжної літератури й організація допомоги працівникам освіти. Крім цього, було покладено завдання підвищення кваліфікації керівних кадрів народної освіти і надання методичної допомоги республіканським, крайовим, обласним, міжрайонним, окружним, міським ІУВ. Зазначені установи проводили курси для вчителів при канікулярних перервах у школах [7].

При ІУВ створювалися такі факультети: історії; мови і літератури за відділами: української мови і літератури, російської мови і літератури, іноземної мови; природничих наук із відділами біології та хімії; географічних наук; фізико-математичних наук; а також відділи: початкової школи; керівних кадрів шкіл та органів народної освіти; фізкультури, військових керівників, музичного виховання, малювання та креслення. Кожна структурна одиниця могла прийняти до 90 осіб [6].

Таким чином, до кінця 30-х років державою були створені умови, за яких підвищення кваліфікації вчителів стало не приватною справою, а обов'язком, частиною педагогічної діяльності. З тих пір не можна було працювати в радянській школі, не підвищуючи свою кваліфікацію. Це призвело до появи різних форм підготовки кадрів, головними з яких, через брак коштів, стали заочні.

Історія кожної установи післядипломної педагогічної освіти починається з певних умовних дат: видання документа про заснування та початку діяльності. Так, наприклад, історія післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області розпочалася зі створення Чернівецького обласного інституту удосконалення вчителів 28 серпня 1940 року [5, с. 5]. Завданням інституту було організувати роботу педагогів області над втіленням у життя тогочасної ідеології. Структурно інститут складався з дев'яти навчально-методичних кабінетів, які організували десятиденні курси перепідготовки педагогів. Курсову перепідготовку в середньому проходило 1200 вчителів у три потоки. До цієї категорії входили всі, хто погодився працювати в системі освіти з числа безробітних вчителів, випускників гімназій, вчительської семінарії, університету. Майбутніх педагогів знайомили з системою роботи в радянських школах, методами навчання та виховання.

Варто відзначити, що за перші роки своєї діяльності інститут провів значну роботу з упровадження в життя пріоритетних напрямків розвитку системи народної освіти і став користуватися авторитетом серед учительства Буковини [5, с. 10].

Позитивно, що була зорганізована робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Переважна більшість учителів, які не мали спеціальної освіти,

вчилися заочно у відповідних навчальних закладах, в області не вистачало педагогічних кадрів, а тому головне завдання органів управління освітою полягало в тому, щоб, не шкодячи навчальному процесу, надавати методичну допомогу працюючим учителям. Зазначені обставини зумовили основні форми роботи інституту: проведення семінарів в обласному центрі та районах області, надання групових та індивідуальних консультацій працюючим учителям, організація лекцій у районах на нарадах вчителів, методоб'єднаннях, які читали співробітники вузів області, працівники інституту та інспектори облвно, а також виявлення та популяризація передового педагогічного досвіду з допомогою педагогічних виставок і в періодичних виданнях області. Крім того, співробітники інституту, разом із завідувачами районними педагогічними кабінетами, регулярно відвідували уроки, проводили контрольні роботи в школах за текстами інституту з метою поліпшення якості викладання. Відзначимо, що результати перевірки могли мати й адміністративні наслідки для вчителів, якщо вони не якісно виконували свої обов'язки. Поряд із цим, працівники інституту надавали методичну допомогу, здійснювали підготовку до екзаменів та водночас виконували чималу кількість різноманітних доручень. Приміром, їм доводилося виступати в ролі агітаторів, займатися розповсюдженням радянської книги, брати участь у різноманітних заходах і мітингах [5, с. 6].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що впродовж 1917-1919 років у зв'язку з незалежністю України виникла потреба не лише у професійно підготовлених, але й національно свідомих педагогічних кадрах. Для цього всі органи української влади організували курси підвищення кваліфікації усіх вчителів українських шкіл та шкіл національних меншин. Однак, починаючи з грудня 1919 року, після закріплення радянської влади в Україні, нею були проведено багато курсів, спрямованих на політичне виховання наявних вчителів. Основною вимогою до вчителя стає його ідеологічна позиція та громадсько-політична діяльність. Вчитель має бути агітатором, який вірить у ідеї комунізму. Ті вчителі, які не відповідали означеним вимогам, підпадали під страшні репресії.

Визначною подією цього періоду є створення Інститутів удосконалення вчителів у кожній області, на які покладалося завдання надання учителям необхідної освіти і спеціальних знань з окремих предметів. А підвищення кваліфікації керівних кадрів народної освіти було покладено на республіканські Інститути удосконалення вчителів. Переважною формою курсів підвищення кваліфікації була заочна. Крім цього, підвищення кваліфікації вчителя в Україні стало обов'язковою вимогою для здійснення педагогічної діяльності у радянській школі.

Перспективами дослідження вважаємо аналіз підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України у повоєнний період, під час застою та перебудови (1945-1990 роки).

Список використаних джерел

1. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) / А.М. Боровик. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – 368 с.
2. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.): Монографія / Н.М. Дем'яненко. – К.: ІЗМН, 1998. – 328 с.
3. Крисюк С.В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917-1941 рр.) / С.В. Крисюк. – К.: ЦПКККО, 1995. – 174 с.
4. Левітас Ф. Л. З історії становлення системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (II половина XIX ст. – 1939 р.) / Фелікс Львович Левітас, Ольга Володимирівна Дудар // Освітологічний дискурс / Електронне наукове фахове видання. – 2011 р. - №2 (4). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/osdys/2010_2/10lflkvu.pdf.
5. Осолов П.В. Короткий нарис історії Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти / П.В. Осолов, В.Ф. Федорак, Н.І. Черкач. – Чернівці: Технодрук, 2005. – 62 с.
6. Пахомова Т. Г. Розвиток післядипломної освіти педагогічних працівників в Україні (20 - 30-ті роки XX століття): автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. Г. Пахомова. – Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2010. – 20 с.

7. Положение о республиканском, краевом (областном) институте усовершенствования учителей // Советская педагогика. – 1939. - №12. – С.41-44.

8. Сірополко С.. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Київ: Наук. думка, 2001. - 912 с.

9. Худоминский П. В. Развитие системы повышения квалификации педагогических кадров советской общеобразовательной школы (1917-1981 гг.) / П.В. Худоминский. – М.: Педагогика, 1986. – 182 с.

10. Якухно І.І. Історико-педагогічні аспекти становлення та інноваційного розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні / І.І. Якухно // Таврійський вісник освіти. – 2011. – №1 (33). – С.5-19.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2014.

Билянин Г.

Институт последипломного педагогического образования Черновицкой области

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ РУКОВОДЯЩИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ БОЛЬШЕВИЗМА И В ДОВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1917-1941 ГОДЫ)

В статье исследовано состояние повышения квалификации руководящих и педагогических кадров учебных заведений в Украине в период становления большевизма и довоенный период (1917-1941 годы). Раскрыты формы, содержание, продолжительность и частота курсов повышения квалификации руководящих и педагогических кадров в изучаемый период.

Ключевые слова: курсы повышения квалификации, руководящие и педагогические кадры, программа курсов, форма и содержание.

Bilyanin G.

In-Service Teacher Training Institute of Chernivtsi region, Chernivtsi, Ukraine

TRAINING OF THE MANAGEMENT AND TEACHING STAFF OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE PERIOD OF BOLSHEVISM AND PREWAR PERIOD (1917-1941 YEARS)

The article examines the state of the organization of training courses of management and teaching staff of educational institutions in Ukraine in the period of Bolshevism and the pre-war period (1917-1941 years). The forms, contents, duration and frequency of training courses of management and teaching staff in the period of research are revealed.

Keywords: training courses, management and teaching staff, program courses, form and content.